

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Кафедра нової та новітньої історії України

ЗАТВЕРДЖЕНО
Проректор з науково-педагогічної і
навчальної роботи та рекрутації
проф. Іванюк С. В.

15 травня 2017 р. 2017 р.

РАДЯНСЬКІ ОРГАНИ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ:
1917–1991 РР.»

РОБОЧА ПРОГРАМА
вибіркової навчальної дисципліни

підготовки магістрів

галузь знань 03 – «Гуманітарні науки»
спеціальність 032 Історія та археологія
спеціальність 014 Середня освіта (Історія)
освітня програма «Історія, правознавство, суспільствознавство»
освітня програма «Історія, європеїстика, археологія»

Луцьк – 2017

Робоча програма навчальної дисципліни «Радянські органи державної безпеки: 1917–1991 рр.» для студентів за спеціальностями: 032 «Історія та археологія; 014 «Середня освіта (Історія)» «__» _____ 2016 р.

Розробник: Баран В. К., професор кафедри нової та новітньої історії України, докт. іст. наук. *В.К.*

Рецензент: Карліна О. М., канд. іст. наук, доцент кафедри всесвітньої історії. *О.М.*

Робоча програма навчальної дисципліни затверджена на засіданні кафедри нової та новітньої історії України
протокол № 3 від 26.09.2016 р.

Завідувач кафедри *В.К.* (проф. Баран В. К.)

Робоча програма навчальної дисципліни схвалена науково-методичною комісією історичного факультету

протокол № 2 від 23.11 2016 р.

Голова науково-методичної комісії факультету (інституту) *О.М.* (Карліна О. М.)

Робоча програма навчальної дисципліни схвалена науково-методичною радою університету

протокол № 5 від 15.02 2017 р.

Вступ

Програма навчальної дисципліни «Радянські органи державної безпеки: 1917–1991рр.» складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки магістра спеціальностей: 032 Історія та археологія, 014 Середня освіта (Історія).

Предметом вивчення навчальної дисципліни є радянські органи державної безпеки, їх еволюція та функціонування у 1917–1991 рр.

Міждисциплінарні зв'язки: курс тісно пов'язаний з низкою суспільних і гуманітарних наук, насамперед із філософією, політологією, соціологією.

Програма навчальної дисципліни складається з одного змістового модуля.

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікац. рівень	Характеристика навчальної дисципліни
Кількість кредитів - 4	03 – «Гуманітарні науки» 01 – Освіта	Денна форма навчання
Загальна кількість годин - 120	Спеціальність 032 Історія та Археологія 014 Середня освіта (Історія)	Вибіркова
Модулів - 1	Освітньо-кваліфікаційний рівень «Магістр»	Рік підготовки - 5
Змістових модулів - 1		Семестр - 10
ІНДЗ: є		Лекцій - 12 год.
		Практичні (семінари) - 18 год.
Тижневих годин (для денної форми навчання): аудиторних - 2,5 год., самостійна робота - 7 год., консультації - 0,5 год.		Самостійна робота - 84 год.
	Консультацій - 6 год.	
	Форма контролю: залік	

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета курсу – формування у студентів глибоких і різнобічних знань з новітньої історії, освоєння ними сучасного понятійно-категоріального апарату історичної науки, розвиток у них творчого самостійного мислення, вміння об'єктивно аналізувати суспільні події та факти, розглядати їх у широкому просторово-часовому контексті.

Завдання курсу: з'ясування сутності радянського владного механізму й ролі насильства в системі «лівого» тоталітаризму; вивчення історії радянських органів державної безпеки, форм і методів боротьби влади з внутрішніми і зовнішніми противниками, організації тотального стеження за громадянами й силового контролю за соціумом у 1917–1991 рр., здійснення судової та позасудової розправи над опонентами, функціонування системи тюрем і таборів.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні:

Знати:

- джерела до вивчення радянських органів державної безпеки;
- історіографію проблеми, основні публікації з цієї тематики;
- значення насильства як інструменту тоталітарної політики;
- ключові етапи становлення і розвитку радянських спецслужб;
- особливості оперативної діяльності органів безпеки;
- методи розправи над опонентами; систему тюрем і таборів;
- головні персоналії, керівників радянських спецслужб.

Уміти:

- опрацьовувати історичні джерела;
- застосовувати відповідні наукові поняття та категорії;
- аналізувати історичні явища та процеси;
- з'ясовувати причинно-наслідкові зв'язки;
- робити самостійні висновки та узагальнення;
- застосовувати здобуті знання у вчительській, викладацькій роботі.

3. Програма навчальної дисципліни

Тема 1. Джерела та історіографія проблеми.

Предмет і завдання курсу. Огляд основних джерел. Архівні документи. Опубліковані джерела. Періодичні видання. Статистичні збірники. Спогади. Історіографія проблеми. Поділ на групи: радянська історіографія; сучасна вітчизняна історіографія; праці зарубіжних авторів.

Тема 2. Всеросійська надзвичайна комісія (1917–1922 рр.).

Більшовицький переворот. Створення Надзвичайної комісії. Політичне заручництво. Революційні трибунали. Червоний терор. Побудова та основні напрями діяльності Всеросійської надзвичайної комісії, місцевих надзвичайних комісій.

Тема 3. ДПУ–ОДПУ– НКВС–НКДБ (1922–1945 рр.).

Боротьба з політичною опозицією сталінському режиму. Організація політичних процесів над «ворогами народу». Контроль у культурній та

господарській сферах. Великий терор 1937–1938 рр. Беріївська «відлига». Діяльність в роки Другої світової війни.

Тема 4. Оперативна діяльність органів державної безпеки.

Порядок обліку «антирадянських елементів». Об'єкти стеження за політичним забарвленням. Агентурно-оперативна діяльність спецслужб. Розшукова робота органів державної безпеки. Політичний контроль за кореспонденцією (перлюстрація кореспонденції).

Тема 5. Методи розправи над опонентами. Система тюрем і таборів.

Ведення слідства органами безпеки. Методи впливу на арештованих. Органи позасудової розправи. Особлива нарада НКВС–МВС СРСР. Система тюрем і таборів у СРСР. Внутрішня тюремна (табірна) агентура. Порядок виконання вироків.

Тема 6. НКДБ –МДБ–МВС–КДБ (1945–1991 рр.).

Боротьба з національно-визвольним рухом. Масові депортації населення. Нагляд за духовним життям суспільства. Вплив хрущовської «відлиги» на діяльність органів державної безпеки. Створення КДБ і боротьба з рухом опору в СРСР. Закордонні акції радянських спецслужб.

4. Структура навчальної дисципліни

Назва змістовних модулів і тем	Кількість годин				
	Усього	у тому числі			
		Лек.	Практ. (Семін.)	Конс.	Сам. Роб.
1	2	3	4	5	6
Змістовний модуль 1.					
Тема 1. Джерела та історіографія проблеми.	11	2	2	1	6
Тема 2. Всеросійська надзвичайна комісія (1917–1922 рр.).	19	2	2	1	14
Тема 3. ДПУ–ОДПУ–НКВС–НКДБ (1922–1945 рр.).	31	2	6	1	22

Тема 4. Оперативна діяльність органів державної безпеки.	19	2	2	1	14
Тема 5. Методи розправи над опонентами. Система тюрем і таборів.	11	2	2	1	6
Тема 6. НКДБ –МДБ–МВС–КДБ (1945–1991 рр.).	29	2	4	1	22
Усього годин	120	12	18	6	84

5. Теми семінарських занять

№ з/п	Тема	Кількість годин
1	Тема 1. Всеросійська надзвичайна комісія. 1. Більшовицький переворот. Створення ВНК. 2. Роль органів безпеки у здійсненні червоного терору. 3. Основні напрямки діяльності ВНК.	2
2	Тема 2. Всеукраїнська надзвичайна комісія. 1. Функції та побудова органів ВУНК. 2. Протидія українському національному рухові. 3. Діяльність у культурній та господарській сферах.	2
3	Тема 3. Роль ДПУ та ОДПУ в утвердженні тоталітаризму. 1. Боротьба з політичною опозицією сталінському режиму. 2. Організація політичних процесів над «ворогами народу». 3. Нагляд за культурним і господарським життям.	2
4	Тема 4. Органи державної безпеки в структурі НКВС СРСР. 1. Побудова і функції органів державної безпеки. 2. Г. Ягода і М. Єжов – організатори масових репресій. 3. Контроль в культурній та господарській сферах.	2
	Тема 5. Великий терор 1937–1938 рр.	2

5	<ol style="list-style-type: none"> 1. Позасудові «трійки». Репресивні «ліміти». 2. Операція щодо куркулів та інших «антирадянських елементів». 3. Національні операції НКВС (німці, поляки, харбінці та ін.). 	
6	<p>Тема 6. Беріївська «відлига».</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. «Справа Єжова». Л. Берія. 2. Агентурно-оперативна робота органів безпеки. 3. Система тюрем і таборів у СРСР. Феномен ГУЛАГу. 	2
7	<p>Тема 7. Спецслужби в роки Другої світової війни.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Оперативно-чекістські групи 1939 р. 2. Масові депортації населення у 1940–1941 рр. 3. Діяльність в період німецько-радянської війни. 	2
8	<p>Тема 8. НКДБ–МДБ СРСР у 1945–1953 рр.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Придушення національно-визвольного руху. 2. Контроль над літературою, мистецтвом і наукою. 3. Боротьба з релігією та церквою. 	2
9	<p>Тема 9. МДБ–МВС–КДБ СРСР у 1953–1991 рр.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Вплив «відлиги» на органи безпеки. 2. Боротьба КДБ із дисидентським рухом. <p>Закордонні операції КДБ (убивство С. Бандери та ін.).</p>	2

6. Самостійна робота

№ з/п	Тема	Кількість годин
1	Тема 1. Джерела та історіографія проблеми	6
2	Тема 2. Всеросійська надзвичайна комісія (1917–1922 рр.).	14
3	Тема 3. ДПУ–ОДПУ– НКВС–НКДБ (1922–1945 рр.).	22
4	Тема 4. Оперативна діяльність органів державної безпеки.	14
5	Тема 5. Методи розправи над опонентами. Система тюрем і таборів.	6
6	Тема 6. НКДБ –МДБ–МВС–КДБ (1945–1991 рр.).	22

7. Індивідуальне заняття

Індивідуальне навчально-дослідне завдання виконується у формі реферату або презентації за обраною студентом темою та складеним відповідно до кожної теми планом (список орієнтовної тематики подається нижче). В кінці виконаного завдання потрібно вказати опрацьовану літературу, перелік якої обов'язково повинен включати наукові публікації за останні три роки. Повнота висвітлення обраної теми визначатиме оцінку (максимально 10 балів).

Тематика індивідуально-дослідних завдань:

1. Документи Державного архіву Волинської області періоду радянського тоталітаризму: огляд фондів.
2. Документи Архіву Управління Служби безпеки України у Волинській області про репресивну діяльність радянських органів безпеки (огляд окремих справ).
3. Документальні видання «Реабілітовані історією» як джерело до вивчення репресивної діяльності радянських органів державної безпеки.
4. Спогади як джерело до вивчення історії радянських органів державної безпеки.
5. Основні напрями діяльності Всеукраїнської надзвичайної комісії (1918–1922 рр.).
6. Державне політичне управління УСРР: побудова, функції, напрями діяльності.
7. Органи державної безпеки в структурі Наркомату внутрішніх справ УСРР–УРСР.
8. Оперативно-чекістські групи НКВС УРСР і їх роль у приєднанні західних українських земель до СРСР.
9. Роль органів державної безпеки в утвердженні радянської тоталітарної системи на Волині у 1939–1941 рр.
10. Діяльність радянських спеціальних служб у роки Другої світової війни.
11. Репресивна діяльність радянських органів безпеки на Волині у 1944–1953 рр.
12. Радянські спецслужби у боротьбі з українським національно-визвольним рухом (1944 р. – 1950-ті рр.).
13. Радянські спецслужби у боротьбі з українським національно-визвольним рухом (на матеріалах Волинської області, 1944 р. – 1950-ті рр.).
14. Еволюція радянських органів безпеки в період хрущовської «відлиги» (1953–1964 рр.).
15. Діяльність радянських органів безпеки у першій половині 60-х – першій половині 80-х років ХХ ст. Придушення дисидентського руху.
16. Керівники органів державної безпеки радянської Росії та СРСР.
17. Керівники органів державної безпеки УСРР–УРСР.

8. Методи навчання

Методи усного і письмового контролю та самоконтролю.

Словесні (розповідь-пояснення, бесіда, проблемна лекція), наочні (ілюстрація, демонстрація) та практичні (реферати тощо).

Методи індивідуального навчання – колективні дискусії, навчально-ділові ігри.

Пояснювально-ілюстративні, репродуктивні, проблемного викладу, частково пошукові методи.

Позааудиторна діяльність.

9. Методи та засоби діагностики успішності навчання

Перевірка конспектування студентами лекційних занять.

Оцінювання усних відповідей студентів, підготовки рефератів за темою занять, презентації самостійних завдань.

Написання студентами поточних письмових тестових завдань за змістовими модулями.

Виконання та захист студентами індивідуального завдання за темою курсу.

10. Розподіл балів, які отримують студенти

Підсумкова оцінка за 100-бальною шкалою складається із сумарної кількості балів за:

а) усне поточне оцінювання (максимум 30 балів);

б) підготовка та оформлення ІНДЗ (максимум 10 балів);

в) модульна контрольна робота (максимум 30 балів).

Поточний контроль (мах - 40 балів)		Модульний контроль (мах - 60 балів)		Загальна кількість балів
Модуль 1				
Змістовий модуль 1		ІНДЗ	МКР 1	
12 балів як середнє арифм. 3 бали за активність				
30		10	60	100

Оцінювання роботи студентів на семінарських заняттях за 12-бальною шкалою:

1–3 бали – незадовільна відповідь за конспектом або ксерокопіями;

4–6 балів – неповна відповідь на поставлене питання з конспектом без самостійного володіння матеріалом;

7–8 балів – повна відповідь, студент лише частково користується конспектом;

9–12 балів – самостійна, повна відповідь без використання конспекту, виявлене вміння аналізувати, порівнювати матеріал, робити висновки та узагальнення.

Формою проведення МКР є письмова контрольна робота.

Шкала оцінювання (національна та ECTS)

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою
		для екзамену
90-100	A	Відмінно
82-89	B	Добре
75-81	C	
67-74	D	Задовільно
60-66	E	
1-59	Fx	Незадовільно

11. Список джерел та літератури:

1. Авторханов А. Загадка смерти Сталіна: Заговор Берія. – Москва, 1992.
2. Арон Р. Демократія і тоталітаризм. – Москва, 1993.
3. Баран В. Історія України 1945–1953 рр. – Львів, 2005.
4. Баран В. К. Україна 1950–1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи. – Львів, 1996.
5. Баран В. К., Токарський В. В. Україна: західні землі: 1939-1941 рр. – Львів, 2009.
6. Баран В. Україна: новітня історія (1945–1991 рр.). – Львів, 2003.
7. Баран В.К. Україна після Сталіна: Нарис історії 1953-1985 рр. – Львів, 1992.
8. Баран В.К., Даниленко В.М. Україна в умовах системної кризи (1946-1980-і рр.). - Київ, 1999.
9. Батенко Т. Нариси з історії українського руху опору кінця 50-х - початку 90-х рр. – Львів, 1999.
10. Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2 кн. – Київ, 1994.

11. Бойко О.Д. Історія України у ХХ столітті: 20-ті – 90-ті роки: (Навч. посібник для студентів). – Ніжин, 1994.
12. Винниченко І.І. Україна 1920–1980-х: депортації, заслання, вислання. – Київ, 1994.
13. Волкогонов Д.А. Семь вождей: Галерея лидеров СССР. – Москва, 1995.
14. Волкогонов Д.А. Триумф и трагедия: Политический портрет И.В.Сталина.– Москва, 1989.
15. Восленский М. Номенклатура: Господствующий класс Советского Союза. – Москва, 1991.
16. Галамай С. П. Боротьба за визволення України. 1929-1989. – Львів, 1993.
17. ГУЛАГ: Экономика принудительного труда. – Москва, 2005.
18. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ ст.: Нариси політичної історії. – Київ, 1993.
19. Данилюк Ю.З., Бажан О.Г. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.). – Київ, 2000.
20. Джилас М. Лицо тоталитаризма. – Москва, 1992.
21. Земцов И. Г. Крах эпохи: В 2-х кн. Книга вторая. Горбачев: бросок через пропасть / Илья Земцов. – Москв, 1999.
22. Золотарьов В. А. Олександр Успенський: особи, час, оточення. – Харків, 2004.
23. Золотарьов В. А. Секретно-політичний відділ ДПУ УСРР: справи та люди. – Харків, 2007.
24. Золотарьов В. А. ЧК-ДПУ-НКВС на Харківщині: люди та долі (1919–1941). – Харків, 2003.
25. Иванов Г. М. История ГУЛАГа 1918–1958 социально-экономический и политеко-правовой аспекты. – Москва, 2006.
26. Карнер С. Архипелаг ГУПВИ: Плен и интернирование в Советском Союзе: 1941–1956. – Москва, 2002.
27. Касьянов Г.В. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–1980-х років. – Київ, 1995.
28. Кудрявцев В., Трусов А. Политическая юстиция в СССР. – Москва, 2000.
29. Кульчицький С.В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1918–1928). – Київ, 1996.
30. Кульчицький С.В. Україна між двома війнами (1921-1939 рр.). – Київ, 1999.
31. Кульчицький С.В. Ціна “великого перелому”. – Київ, 1991.

32. Курносів Ю.О. Інакомислення в Україні (60-ті – перша половина 80-х рр. ХХ ст.). – Київ, 1994.
33. Литвин В.М. Політична арена України: Дійові особи та виконавці. – Київ, 1994.
34. Литвин В.М. Україна у першому повоєнному десятилітті (1946–1955). – Київ, 2004.
35. Литвин В.М. Україна: міжвоєнна доба (1921–1938). – Київ, 2003.
36. Мазохин О. Б. Право на репресії: Внесудебні повноваження органів державної безпеки (1918–1953). – Москва, 2006.
37. Маймескулов Л. Н. и др. Всеукраїнська надзвичайна комісія. (1918–1922). – Харків, 1990.
38. Медведєв Р.А. Вони оточили Сталіна. – Москва, 1990.
39. Мельник І. А. Міжнародні відносини: радянський експеримент та історичні реалії. – Київ, 2006.
40. Млечин Л. М. КГБ. Голови органів державної безпеки. Розкриті історії. – Москва, 2003.
41. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. – Київ., 1993.
42. Новітня історія України (1900-2000). – Київ, 2002.
43. Петров Н., Янсен М. «Сталинский проходец» – Николай Ежов. – Москва, 2009.
44. Пихою Р. Г. Москва. Кремль. Власть. Две истории одной страны. Россия на изломе тысячелетий. 1985–2005. – Москва, 2007.
45. Пихоя Р.Г. Советский Союз: история власти. 1945–1991. – Новосибирск, 2002.
46. Політична історія України: У 6 т. – Т. 2–6. – Київ, 2003.
47. Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ–ХХ ст.: Історичні нариси. – Київ, 2002.
48. Реабілітація: Політичні процеси 30–50-х років. – Москва, 1991.
49. Рубльов О.С., Черченко Ю.А. Сталінщина і доля західноукраїнської інтелігенції (20–50-ті роки ХХ ст.). – Київ, 1994.
50. Сергійчук В.І. Десять буремних літ: Західноукраїнські землі в 1944–1953 роках. – Київ, 1998.
51. Советское общество: возникновение, развитие, исторический финал: В 2 т. – Москва, 1997.
52. Старков Б.А. Дела и люди сталинского времени. – Санкт-Петербург, 1995.
53. Сторінки історії України: ХХ століття: Посібн. для вчителя / За ред. С.В.Кульчицького. – Київ, 1992.

54. Суровая драма народа: Ученые и публицисты о природе сталинизма. – Москва, 1989.
55. Тоталитаризм как исторический феномен. – Москва, 1989.
56. Україна: друга половина ХХ століття: Нариси історії. – Київ, 1997.
57. Хлевнюк О. В. Хозяин. Сталин и утверждения сталинской диктатуры. Москва, 2010.
58. Шаповал Ю. І. та інші ЧК-ДПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи. – Київ, 1997.
59. Шаповал Ю.І. Людина і система: (Штрихи до портрета тоталітарної доби в Україні). – Київ, 1994.
60. Шаповал Ю.І. Україна 20–50-х років: сторінки ненаписаної історії. – Київ, 1993.
61. Ярош Б.О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях: 30–50-ті роки ХХ століття (історико-політологічний аспект). – Луцьк, 1995.